

„A seprűvel is söprögetünk”

E ~ *ö* váltakozás az azonos tövű szavakban

Wirt Patrícia

SZTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola

Magyar nyelvészeti program, III. évf.

Bevezetés

Köznyelvi e ~ ö váltakozást mutató szavak:

*csend ~ csönd, gyenge ~ gyöngye, repül ~ röpül,
seper ~ söpör, zsemle ~ zsömle stb.*

(Pusztai 2003)

Azonos tövű párok:

- *csengő ~ csöngő, (be)csenget ~ (be)csönget*
- *csepp ~ csöpp, csepe(re)g ~ csöpö(rö)g*
- *seprű ~ söprű, sepreget / seper ~ söpröget/ söpör*

Előzmények

G.Varga Györgyi (1968)

- Csoportokra osztotta a váltakozó alakokat aszerint, hogy mennyire terjedt el az e-s vagy az ö-s ejtismódjuk
- Egyenrangú változatok: *cseng* ~ *csöng*, *seper* ~ *söpör*
- Az e-ző az alapváltozat: *csepp* ~ *csöpp*, *seprű* ~ *söprű*
- Az e-ző az uralkodó: *csengettyű* ~ *csöngettyű*

Előzmények

Cseh Márta (2008)

- Vajdasági írott szövegekben vizsgálta az e ~ ö váltakozást
- Megállapította, hogy az e-ző alternánsok gyakoribbak, pl. a *csengő* és a *csepp* esetében
- Viszont a *csöpög*, a *csöppen*, *csöppnyi*, a *söprű* és a *söpör* alakok többször fordultak elő a korpuszban

Kutatási kérdéseim

- Az azonos tőből képzett névszók és igék egyformán viselkednek az e ~ ö váltakozás szempontjából?
- Vannak-e olyan e ~ ö váltakozó szópárok, amelyeknél folyamatban van a szóhasadás?

A szóhasadás

Az a nyelvi folyamat, amelynek eredményeképpen egy szó akár alapalakjában, akár toldalékolt formájában két, esetleg több alakváltozatra bomlik ugyanabban a nyelvben, s az alakváltozatok között részleges vagy teljes jelentésselkülönülés áll be, függetlenül attól, hogy a hangalak vagy a jelentés szándéktalan megoszlása, illetve tudatos megosztása előzte-e meg a másikat (Grétsy 1962: 16).

pl. *sértés* – *sörtés*, *pereg* – *pörög*

Az ÉKsz.² szócikkei

csepp ② fn **csöpp** **1.** Folyadéknak különvált kicsi, gömbölyded része. *A verejték cseppjei.* | (jelzőként) Ekkora tömegű, mennyiségű. *20 csepp ópium; utolsó csepp véréig:* mindhalálig. | Folyadéknak nagyon kis mennyisége. *Az utolsó cseppig:* úgy <kiitta, kiöntötte>, hogy nem maradt belőle. **2.** *(Egy) cseppet:* keveset, kismértékben; egy ideig stb. | *Egy cseppet sem:* egyáltalán nem. | (hasonlításban) *(Egy) cseppel:* kissé; *(egy) cseppel sem:* semmivel sem. | *cseppenként:* **a)** egyik cseppet a másik után; **b)** apránként, kicsinyenként. | (jelzőként) *Egy csepp:* nagyon kevés. *Egy csepp só.* | (jelzőként) *biz* Nagyon kicsi. *Csepp gyerek.* Sz: *(ez csak) egy csepp a tengerben:* az egészhez képest elenyészően kevés; *egy cseppben a tenger:* egy kis részletben (megnyilvánul) az egész. [↔csepeg]

csepeg ③ tn ige **csöpög** **1.** Cseppenként hull. *Csepeg a vére.* **2.** Cseppenként hullat vmit. *Csepeg a csap; csepeg a zsírtól a szalonna.* | *gúny csepeg vmitől:* túlradón, de nem őszintén nyilvánítja érzéseit. *csepeg a nyájasságtól.* [?fgr több]

csepereg ④ tn ige **csöpörög** <Eső> ritkásan, szemerkélve hull. *Dél óta csepereg.* [←csepeg]

Az ÉKsz.² szócikkei

cseng ② tn ige **csöng** **1.** <Megütött fém- v. üvegtárgy> magas, tiszta hangot ad. | <Emberi hang> tisztán, magasan szól. | *vál* <Emberi hangban vmi> határozottan kifejeződik. *Erő cseng a hangjában.* **2.** Éles, berregő hangot ad. *Cseng a telefon.* **3.** *cseng a füle vkinek:* csengésszerű zúgást vél hallani. | *irod Fülébe(n) cseng vmi:* még most is hallani véli. [hangut]

csengő ④ I. mn (mn-i ign is) (Kellemesen) csengve szóló. *Csengő szoprán.* II. fn **1.** Harang alakú, csengő hangot adó kis eszköz. *Csengőt köt a gida nyakába.* **2.** Csengetéssel v. berregéssel jelt adó (villamos) szerkezet. *Megnyomja a csengőt.*

csenget ③ tn (és ts) ige **1.** Csengőt, csengettyűt v. más, csengő hangot adó tárgyat megszólaltat. | (ts is) Csengővel ki- v. behív. *Csenget vkinek; magához csenget vkit.* **2.** <A kárp. m-ban> telefonál vhova, vkinek. *Csengess ide, ha hazaértél!* **3.** Éles, berregő hangon figyelmeztető jelet ad. *Csenget a villamos.* Sz: *biz csengettek neki:* **a)** közeleg a halála; **b)** befellegzett a dolognak.

becsenget ④ tn (és ts) ige **1.** Bent levőnek csengetéssel jelt ad (, hogy be akar menni). *Becsenget vhova, vkinek.* **2.** ts Csengetéssel behív vkit. **3.** *Isk* Csengetéssel jelzi az óra kezdetét. *Már becsengettek.*

Az ÉKsz.² szócikkei

seprű¹ Lásd: **seprő¹**.

seprű² ③ fn **söprű** *kissé rég v. nép seprő* **1.** Nyélre erősített cirok- v. vesszőcsomóból álló eszköz padló, kövezet stb. söprésére. **2.** Fémszálakból álló, dzsesszenekarban haszn. sajátos dobverő. [←*seper*, *söpör*]

söpör ③ ts (és tn) ige **seper** **1.** Seprűvel v. hasonló eszközzel összekapar és folyamatosan eltakarít vmit. *Havat söpör.* | <Helyet, helyiséget> ilyen módon tisztogat, takarít. | (t. n.) *söpörnek az udvaron.* **2.** <Több kisebb tárgyat> sodró mozdulattal v. hova juttat. *Földre söpörte a papírokat.* | <Légáramlat> sodor vmit. *A szél faleveleket söpör.* **3.** <Hosszú ruha stb.> járás közben a földet súrolja. **4.** tn *biz* <Jármű> száguld, gyorsan elhúz. [tör]

söpröget ③ ts (és tn) ige **sepreget** **1.** Söpörve tisztogat, takarít. | Söpörve apránként eltávolít, eltakarít vmit. *Söprögeti a szemetet.* **2.** tn *Sp* Labdarúgásban: söprögetőként szerepel.

A kérdőív

- Online kérdőív 2013
- 458 válaszadó az egész nyelvterületéről, minden korosztályból (10–73 évesek)
- 17 e ~ ö váltakozó szópárról kellett dönteni
- Köztük nem e ~ ö váltakozó párok is (pl. gyerek ~ gyermek), és nem mindegyiknél az e-ző alak állt elől
- 1 – 4 válaszlehetőség, nem lehetett köztes választ adni

(vö. Wirt 2015a)

A kérdőív

A következő, azonos jelentésű szavak közül jelölje be azt, amelyiket használni szokta! *

Az 1-est vagy a 4-est válassza, ha kizárólag csak az egyiket szokta használni, de ha mindkettőt szokta, akkor a 2-es vagy a 3-as számot válassza aszerint, hogy a bal vagy a jobb oldalt használja gyakrabban vagy szívesebben!

1 2 3 4

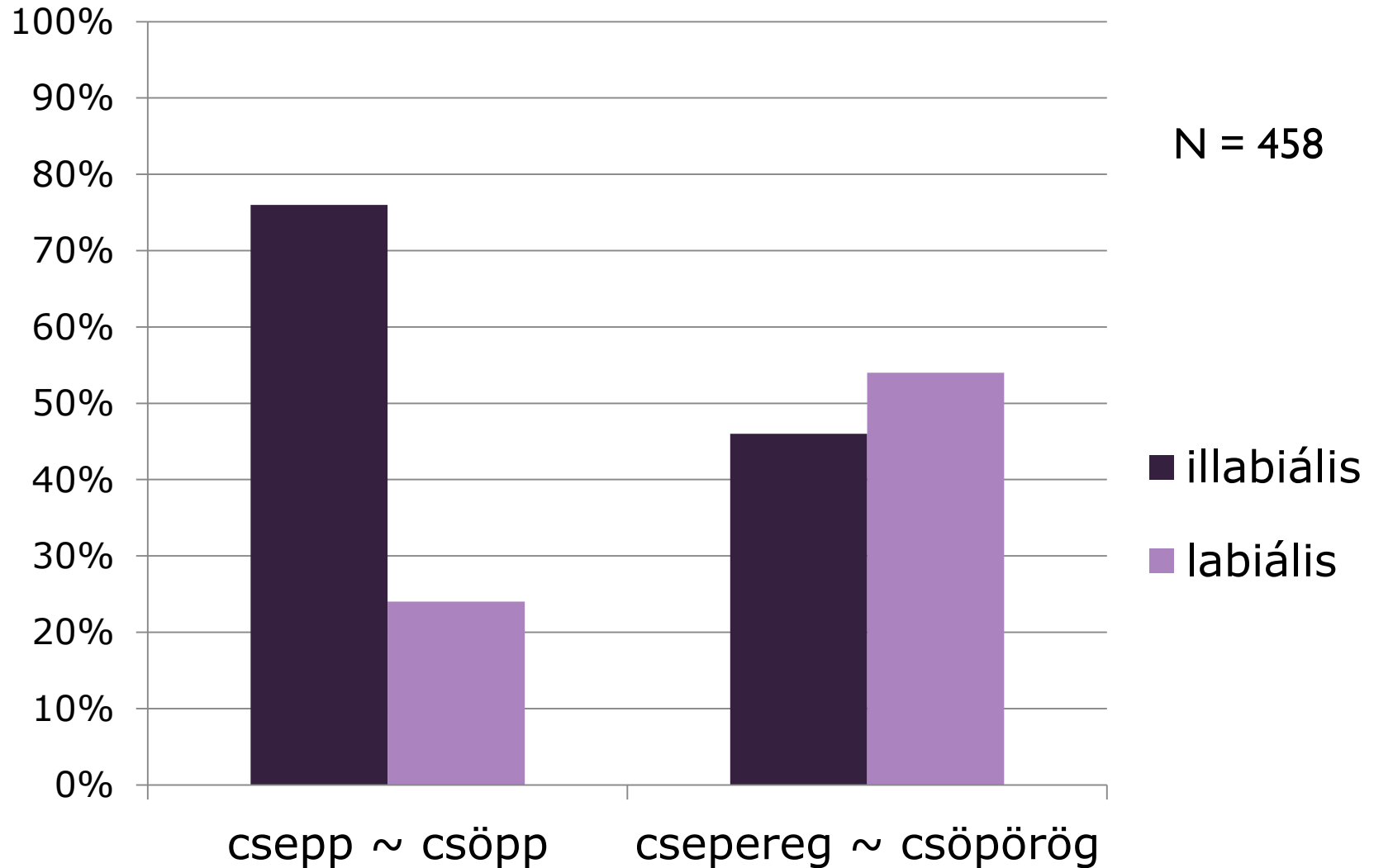
---

csendes   csöndes

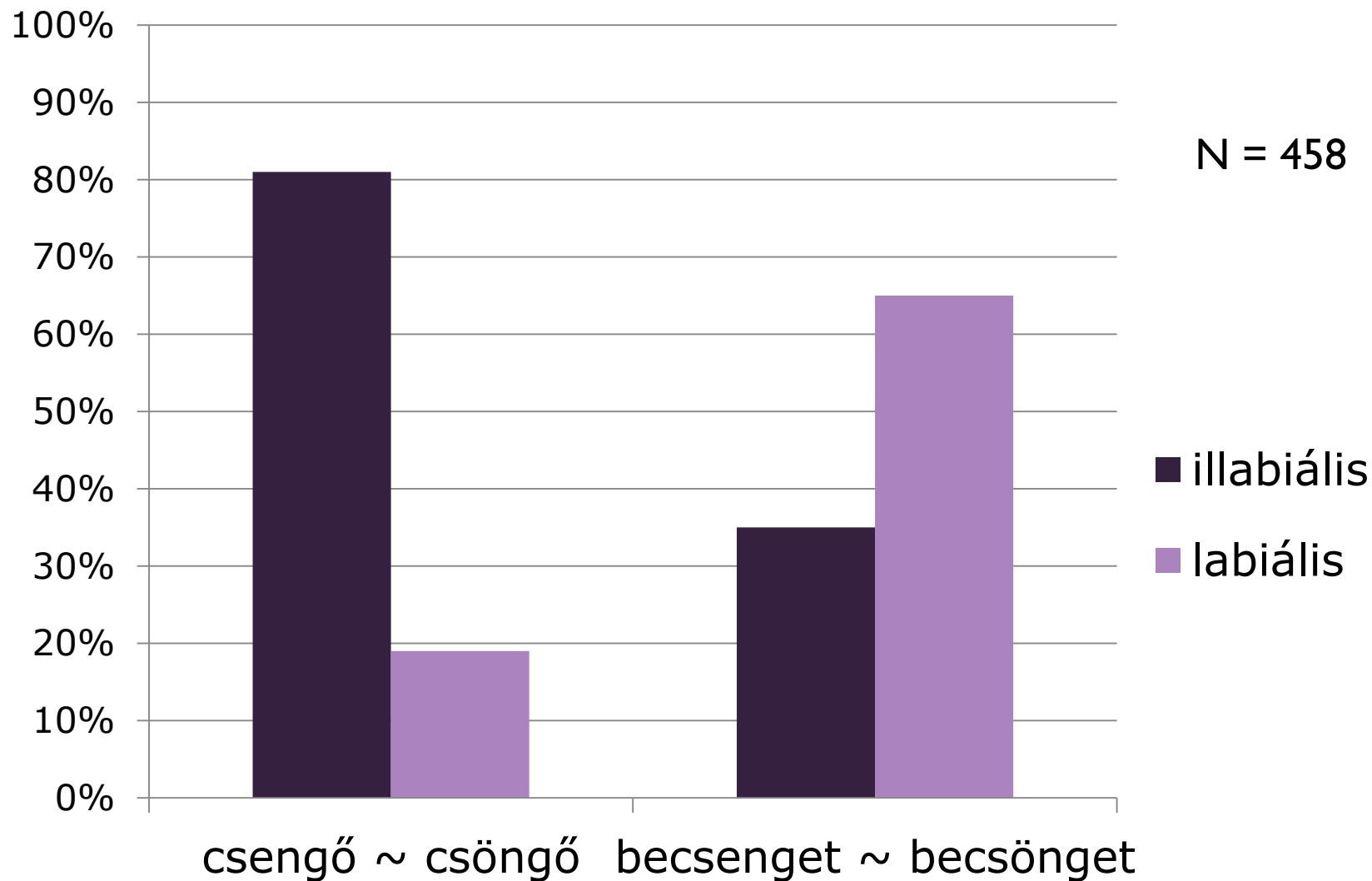
---

*

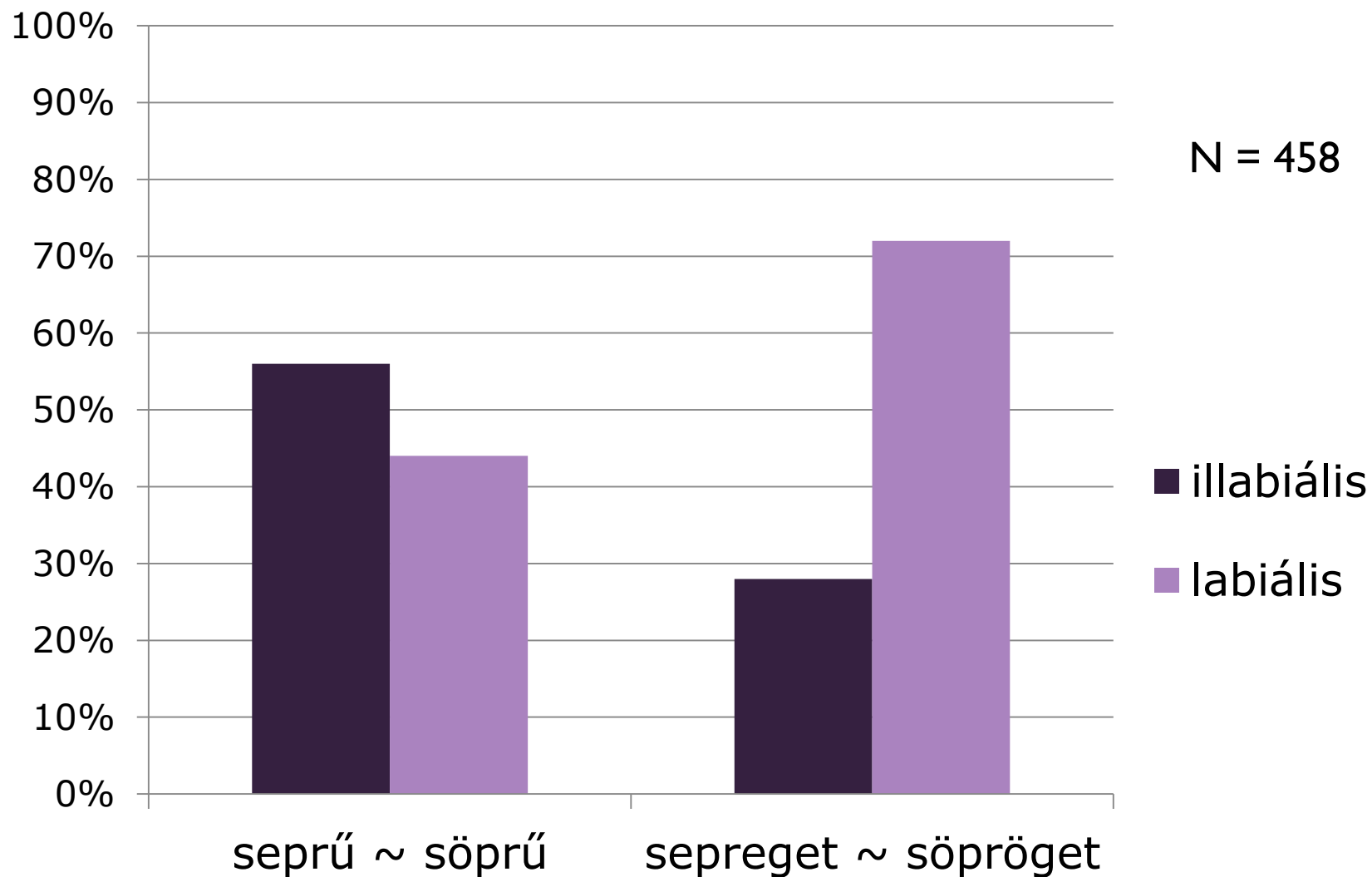
Csepp – csöpörög

Csengő – becsönget

Seprű – söpröget

Az interjúk

- Szociolingvisztikai interjú módszere (Labov 1984)
- 27 – 55 perces felvételek
- 6 adatközlő: 3 férfi (AK2, AK3, AK6) és 3 nő (AK1, AK4, AK5)
- 23 és 28 év közöttiek
- Szegeden vagy Szeged környékén születtek és/vagy nőttek fel

(vö. Wirt 2015b)

Az interjúk felépítése

- A nyelvi és szociológia háttérre vonatkozó kérdések
- Modulok
  1. Iskola
  2. Barátok, szabadidő
- Önálló produkciós teszt
  3. Lakóhely: Szeged
- Megítéléses teszt
  4. Nyelv

Az önálló produkciós teszt

Ezt csinálja a vízcsap, amikor nem zárjuk el rendesen
Takarítóeszköz, a boszorkányok a mesékben ezzel
közlekednek

Az iskolában ez jelzi az óra végét

AK1	AK2	AK3	AK4	AK5	AK6
csöpörög	csöpög	csöpög	csöpög	csöpög	csepeg
söprű	seprű	seprű	söprű	seprű	seprű
csengő	csengő	csengetés	csengő	csengő	csengő

A megítéléses teszt

Sepregesd/Söprögesd össze a morzsákat!

A tanítás akkor kezdődik, amikor **becsengetnek/becsöngetnek**.

A **csepp/csöpp** unokám már tud járni.

Az iskolában az óra végét a **csengő/csöngő** jelzi.

Vigyél esernyőt, **csepereg/csöpörög** az eső.

A boszorkány a mesében **seprűn/söprűn** lovagolt.

Egy **csepp/csöpp** víz sem maradt a pohárban.

A megítéléses teszt

AK1	AK2	AK3	AK4	AK5	AK6
becsöngetnek	becsengetnek	becsengetnek	becsöngetnek	becsöngetnek	becsengetnek
csengő	csengő	csengő	csengő	csengő	csengő
csöpörög	csepereg	csöpörög	csöpörög	csöpörög	csepereg
csöpp	csöpp	csöpp	csöpp	csöpp	csepp
csöpp	csepp	csepp	csöpp	csöpp	csepp
söprögesd	söprögesd	söprögesd	söprögesd	söprögesd	sepregesd
söprűn	seprűn	seprűn	söprűn	seprűn	seprűn

Metanyelvi adatok – AK2

„De egyébként az ilyen tárgyaknál szerintem simán van ilyen, hogy hogy igazából e-vel e-vel használod magát a nevét, de a vele való cselekvést meg ö-vel, nem?

Melyiket... ?

Hát például nekem... a **seprűvel** is **söprögetünk**. A **csengővel** meg **csöngetünk**. Szóval szerintem nem tudom. Legalább is... én mindig így használtam például ezeket. Ezt a kettőt. Hogy ezt **seprűnek** hívják, de **söprögetünk**. Meg **csöngetünk**, de **csengő**.”

Következtetések

- A többség az azonos tövű szavakból álló párok mindegyiknél a névszók esetében az e-ző, míg az igéknél az ö-ző alakot részesítette előnyben
- A kapott adatokból a magyarországi sztenderd nyelvváltozatot érintő, folyamatban lévő szóhasadásra lehet következtetni
pl. *csepp* – *csöpp*
- A jövő szótáraiban szükséges lenne ezeket a változásokat jelölni, a szócikkeket és az utalásokat a valós használat alapján rendezni

Irodalom

ÉKsz.² = Pusztai, F. (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Cseh, M. 2008. *Az e-t ö-vel váltó szabad alternánsok viselkedése a vajdasági magyar nyelvben és lexikográfiánk ebből adódó feladatai*. Novi Sad: Stojkov

Grétsy L. 1962. *A szóhasadás*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Labov, W. 1984. Field Methods of the Project on Linguistic Change and Variation. In: Baugh, J., Sherzer, J. (szerk.) *Language in Use. Readings in Sociolinguistics*. New Jersey: Prentice

Hall, Englewood Cliffs. 28–53.

G. Varga Gy. 1968. *Alakváltozatok a budapesti köznyelvben*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Wirt P. 2015. A köznyelvben váltakozó e-ző és ö-ző morfémák: Egy kérdőíves vizsgálat eredményei. In: Benő A., Fazakas E., Zsemlyei B. (szerk.) *Többszervezés és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*. MANYE XXIV. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 341–347.

Wirt P. 2015. E ~ ö váltakozás az egyén nyelvhasználatában. Esettanulmány. In: Váradi Tamás (szerk.) *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2015, IX. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 74–81.

Köszönöm a figyelmet!